

РОЗДІЛ 6

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 316.34

Сало Я. В.

Одеський національний економічний університет

ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ СОЦІАЛЬНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Досліджено теоретичні питання впливу факторів на стратифікаційні процеси в суспільстві. Виділено основні економічні фактори соціальної стратифікації суспільства та розкрито їх зміст. Установлено, що підвищення якості життя населення є головною метою розвитку сучасного суспільства та зменшення нерівності населення.

Ключові слова: соціальна стратифікація, економічні фактори, диференціація доходів, глобалізація, економічний розвиток.

Постановка проблеми. Незважаючи на проведені великомасштабні дослідження в області соціальної нерівності, це питання залишається актуальним і на сучасному етапі. Багато в чому це пов'язано з інтеграційними процесами, які відбуваються у світі. Вивчення соціально-стратифікаційних процесів є актуальним науковою та практичним завданням сучасної науки.

Фактори соціальної стратифікації знаходяться у центрі уваги багатьох фундаментальних напрямків сучасних досліджень. Це обумовлено передусім тим, що не тільки у вітчизняних, а й у світових дослідженнях ще тільки формуються методи дослідження соціальної структури в умовах радикальної трансформації суспільства, яка характеризується надзвичайною неоднозначністю стратифікаційних процесів, що підсилюють труднощі у вивченні соціальної структури в умовах переходу до ринкових відносин.

Потрібно відмітити, що питання економічних факторів соціальної стратифікації є досить вагомим, це і зумовило актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема соціальної стратифікації розглядалась багатьма вченими протягом століть. Цій проблемі присвячені дослідження зарубіжних учених: Т. Парсонса, В. Парето, М. Вебера, Е. Дюркгейма та ін. Проблематика соціальної нерівності суспільства представлена роботами таких вітчизняних учених, як Н. Коваліско, Е. Лібанова, В. Грицанюк, О. Євтушенко, С. Борисюк, Д. Дмитрук та ін.

Мета статті полягає у дослідженні економічних факторів соціальної стратифікації сучасного суспільства. Для досягнення поставленої мети було визначено такі завдання:

- дослідити досвід досліджень факторів соціальної стратифікації суспільства;
- проаналізувати економічні фактори соціальної стратифікації сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальні класи та системи поділу за статусом існують у будь-якому суспільстві. Сьогодні соціальний клас визначають

як відносно стійке та однорідне суспільне утворення, до якого можна віднести окремих людей, що мають схожі цінності, стиль життя та поведінку [16].

Вагомою в соціальній стратифікації є роль соціальної структури, більш диференційоване за поділом праці суспільство є продуктивнішим, а отже, й успішнішим суспільством [15].

Фактори диференціації населення за матеріальної забезпеченості можна класифікувати по їх змісту як багатогранну систему різних впливів. Мова йде про економічні, соціальні, демографічні та ін. (рис. 1). Провідна роль у процесі формування доходів населення належить саме економічним чинникам.

Аналіз зарубіжної та вітчизняної наукової літератури показав, що основною групою факторів впливу на соціальну стратифікацію є економічні фактори, а саме: диференціація доходів населення, глобалізація, права власності та економічне зростання в країні.

Рівень доходів є сталим компонентом нерівності, адже під час формування доходів економічні можливості диференціюються відповідно до груп населення [13, с. 53].

Одним із головних чинників, що впливають на соціальну стратифікацію, є диференціація доходів населення. Фундаментом ринкової економіки є саме нерівність доходів, вона є однією з основних умов ефективного функціонування економіки, потужним мотиваційним двигуном, закладеним у природі людини.

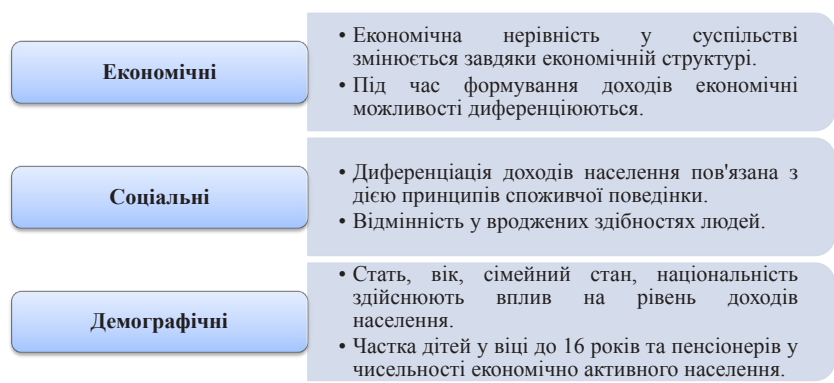

Рис. 1. Фактори диференціації населення

Диференціація доходів населення – результат розподілу доходів, який виражає ступінь нерівномірності розподілу благ та виявляється в розходженні часток доходів, одержуваних різними групами населення. Формується ж вона під впливом таких факторів: види зайнятості, кількість працюючих у сім'ї, кількість дітей, співвідношення утриманців та працюючих, рівень соціальних трансфертів тощо.

Різниця в оплаті праці та необґрунтована диференціація в розмірах заробітної плати є одними з основних факторів соціальної стратифікації, які характеризують ступінь нерівномірності розподілу матеріальних і духовних благ між членами суспільства [13, с. 292]. Диференціація доходів населення – відмінності в рівнях доходів населення, які реально існують, та саме вони значною мірою зумовлюють соціальну диференціацію в суспільстві, характер його соціальної структури.

Частки, в яких суспільний продукт розподіляється між групами населення, та сам принцип розподілу залежать від панівних виробничих відносин. У капіталістичному суспільстві диференціація доходів населення показує відносини експлуатації та класової нерівності, вона передусім пов'язана з різними джерелами доходів представників класів, а саме, зарплатою, з одного боку, та прибутком на капітал – з іншого. Виступаючи як форма прояву загального закону капіталістичного накопичення, диференціація доходів населення відображає абсолютно протилежні тенденції динаміки долі працівників та частки капіталістів у суспільному багатстві.

Різні професійні ролі в суспільстві дають різні можливості для отримання доходу та накопичення капіталу. Традиційно рівень доходів був важливим фактором під час визначення споживання матеріальних благ та послуг. Основою для цього є не тільки купівельна спроможність, але й припущення, що дохід є визначником соціального статусу, а отже, споживчих уподобань. Хоча кореляція між рівнем доходу та купівельною спроможністю не може ігноруватися, цілком може бути найменш важливим фактором під час вибору багатьох послуг. Однак потрібно відмітити, що висока позиція не приносить владу та престиж тільки тому, що це приносить високий дохід. Джерело доходу також є важливим фактором у визначенні соціального статусу. Зароблені або успадковані доходи є інструментом як для подальшого заробітку грошей, так і до доступу до більш високого статусу.

Суспільство, в якому диференціація доходів є раціональною, відносно рівномірною, має найбільшу стійкість, тому що чисельність середнього класу в такому суспільстві є достатньо вагомою та соціальна мобільність є досить інтенсивною та дає сильні стимули до соціального просування і професійного зростання. Існує також обернена ситуація, як свідчать історичний досвід латиноамериканських країн: суспільства з різкою диференціацією доходів крайніх полюсних груп населення відрізняються соціальною нестійкістю, відсутністю сильних стимулів до професійного росту, значним ступенем криміногенності соціальних відносин [12].

Диференціація оцінюється не тільки за рівнем доходів у цілому, але й за розміром домогосподарств та соціально-демографічними типами, зайнятістю, співвідношенням числа зайнятих та утриманців. Але головними ознаками диференціації залишається рівень оплати праці та інших первинних доходів (рис. 2).

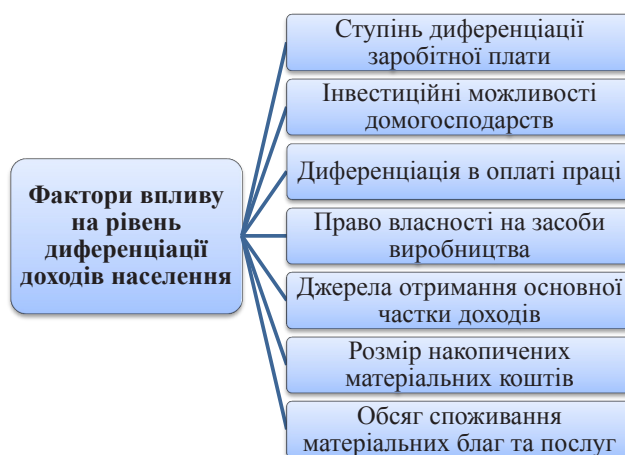

Рис. 2. Фактори впливу на рівень диференціації доходів населення

Економіст Т. Пікетті, який спеціалізується на вивченні економічної нерівності, стверджує, що розширення економічної нерівності є неминучим явищем вільного ринкового капіталізму, коли прибутковість капіталу більше, ніж швидкість зростання економіки.

Глобалізація є, мабуть, одним із цікавих сучасних факторів впливу на нерівність доходів та на ринок праці. Хоча немає консенсусу, який точно показував би наслідки торговельної та фінансової лібералізації на розподіл доходів, багато досліджень аналізують обидві тенденції та кореляцію між обох змінних за останні десятиліття. Тенденції йдуть у декількох напрямках. По-перше, існує певна ступінь консенсусу в тому, що торговельна лібералізація здійснює вирівнюючі наслідки стосовно доходів суспільства. Збільшення імпорту з країн, що розвиваються, пов'язане зі зниженням нерівності доходів. По-друге, встановлено, що глобалізація у формі фінансової лібералізації пов'язана зі збільшенням нерівності доходів через відмінності у заробітній платі, які пов'язані з кваліфікацією працівників. Це твердження викликано зростанням попиту на кваліфіковану робочу силу, у результаті якого заробітна плата такої праці зростає, а зарплата некваліфікованих працівників, як правило, знижується або, принаймні, залишається незмінною [6].

Крім того, прямі іноземні інвестиції спонукають підвищувати кваліфікацію конкретними технологічними змінами, що, своєю чергою, знову ж таки відображається на заробітній платі працівників. Таким чином, приплив прямих іноземних інвестицій у країни, що розвиваються, підвищує попит на висококваліфікованих працівників у країнах, які одержують інвестиції. Фінансова дерегуляція та глобалізація також є факторами збільшення фінансового добробуту та заробітної плати у фінансовій галузі, однієї з найбільш швидко зростаючих галузей у розвинених країнах.

Д. Бекфілд стверджує, що регіональна економічна інтеграція, аналогічно процесам глобалізації, призводить до посилення нерівності в доходах, оскільки працівники піддаються впливу міжнародної конкуренції та відбувається послаблення профспілок. Регіональна політична інтеграція також веде до підвищення нерівності в доходах, але через інший механізм. Політична інтеграція призводить до скорочення соціальної ролі держави. Бекфілд показав, що регіональна інтеграція пояснює майже наполовину зростання нерівності в доходах у країнах Західної Європи [2].

У сучасній ринковій економіці важливим чинником, який породжує диференціацію доходів населення, є соціально-економічне становище його конкретних груп, яке визначається формою власності. Відмінності у володіннях власністю ведуть до нерівності в доходах. Положення домогосподарств, що знаходяться на вершині грошової піраміди, залежить від володіння власністю, тому чим вище концентрація власності в руках вузького кола осіб, тим вище рівень їх доходів за інших рівних умов. Право власності може бути визначено як право на товари та послуги. К. Маркс пояснив нерівність з погляду відносин власності, які складаються з приватними особами під час організації виробництва [14]. Згідно з твердженнями Маркса, форми власності на засоби виробництва та форми праці осіб, які не є власниками, призводить до утворення основних соціальних груп та соціальних класів. Власність на засоби виробництва та на власну робочу силу пояснюють соціальну взаємодію, оскільки ці права власності являють собою альтернативні шляхи досягнення матеріального добробуту. Те, що люди мають, накладає обмеження на те, що вони можуть робити заради досягнення бажаного. За словами К. Маркса, власність формує найбільш сильний соціальний розкол у суспільстві.

Тип ресурсів, якими володіє людина, та їх якість і визначають можливості людини до отримання доходу в процесі ринкового обміну. Володіння засобами виробництва дає людям інші шанси, ніж просте володіння некваліфікованою робочою силою. Більше того, у ринковій економіці доступ до доходу визначає набагато ширшу сукупність життєвих практик та можливостей для людини та її нащадків.

Принципові зміни відбуваються у стратифікаційному впливі фактора власності. Саме поняття власності стало більш диференційованим, включивши в себе і право контролю. Суперечлива тенденція концентрації власності в руках нечисленного корпоративного менеджменту почала більше проявлятися [1]. Це стає можливим через посилення властивостей власності, здатної приносити прибуток, що виразилася в тенденції її поділу. Концентрація власності відбувається на основі її «розсіювання» та концентрації влади. Це стає можливим завдяки зростанню корпоративної економіки. Бізнес перетворюється у власність не стільки окремих підприємців та членів їх сімей, скільки основних власників акцій. А власність найбільш значущих секторів промисловості концентрується в руках великих фінансових інститутів конгломеративного типу. Зростає не тільки конкуренція, але й взаємозв'язок і кооперація між корпораціями. Дані механізми створюють нову соціальну позицію, яку Дж. Скотт назвав «закритим директором» [11]. Змінився і вплив власності на соціальні верстви суспільства, що не залучені у великий бізнес. Перша зміна стосується неосяжного соціального простору, в якому дохід сім'ї визначається більшою мірою джерелом професійної діяльності її членів, ніж власністю. Така зміна усунула підстави суспільства за ознакою власності і стимулювала стратифікаційний вплив професійної шкали. А професійна система почала активно розвиватись. Найважливішим новим елементом стало «вливання» в професійну систему безлічі нових спеціальностей, що вимагають високої компетенції. Це явище затвердило стійкі зв'язки, які раніше не існували, між класово, професійною системами та системою освіти. Професія стала виступати в ролі фокусу статусу

сім'ї та соціальної ідентифікації людини більшою мірою, ніж власність.

Друга зміна була пов'язана з відносним розмежуванням права володіти доходом, отриманим від власності, та контролем над засобами виробництва. Контроль власників дивідендів над підприємством, в яке вони інвестували, виявляється не більшим, ніж у покупців над тими, у кого вони купують товар. Інтенсивний процес диференціації зламав характерний для індустріальних суспільств так званий «подвійний синтез» – спільну детермінацію класового статусу економічними та політичними факторами [8]. Не тільки істотно зросла рухливість та самостійність економічних і політичних ресурсів, але, як зазначав Т. Парсонс, відкрилися можливості для розвитку інших факторів класу на відміну від трьох класичних – спорідненої солідарності, власності і політичної влади. Найважливішим економічним фактором є власність, володіння економічним капіталом. Соціальні міжлітні мережі та популярність забезпечують придбання та примноження соціального капіталу. Політико-управлінський фактор визначає владно-управлінські позиції в структурах законодавчої та виконавчої влади, політичних організаціях, лідерство у впливових групах інтересів. Концепт «експлуатації» отримав серйозний розвиток стосовно до сучасного суспільства в роботах англійського економіста, соціолога Дж. Роемера [10]. Він стверджує, що в сучасній комплексній економіці з приватною власністю на засоби виробництва та товарним ринком форма експлуатації, пов'язана з присвоєнням додаткового продукту, може проявлятися і поза ринком праці.

Американський економіст С. Кузнець одним із перших установив взаємозв'язок між нерівністю та економічним розвитком, він показав, що економічне зростання спочатку веде до збільшення нерівності, а потім – до його зменшення [7]. С. Кузнець стверджував, що рівень економічної нерівності значною мірою є результатом розвитку. Згідно з твердженнями Кузнеця, країни з низьким рівнем розвитку мають відносно рівний розподіл багатства. Із розвитком країна набуває більше капіталу, що відображається на власниках цього капіталу, таким чином, вони отримують більше багатства та доходів, відповідно, зростає і нерівність. Зрештою, за допомогою різних можливих механізмів перерозподілу, таких як програми соціального забезпечення, більш розвинені країни знижують нерівність. Зв'язок відповідності між рівнем доходу та нерівності, С. Кузнець бачив у країнах із середнім рівнем доходу, що дало змогу йому сформулювати те, що зараз відомо як «крива Кузнеця». Вчений розглядав зміну в розподілі доходів, що викликається економічним зростанням, як його слідство. Кузнець висунув гіпотезу про те, що нерівномірність у продуктивності призводить до високого рівня доходів в індустріальному секторі та збільшення його частки в економіці, сприяючи зростанню нерівності. Природний перерозподіл робочої сили з галузей із низькою продуктивністю праці в галузі з більш високою продуктивністю призводить до поступової появи та зміцнення тенденції на зниження нерівності доходів.

Фінансовий розвиток забезпечує домогосподарства та фірми більш широким доступом до ресурсів для задоволення своїх фінансових потреб, таких як пенсійні заощадження, інвестиції в освіту, протистояння економічним кризам та потрясінням. Фінансовий розвиток сприяє зниженню нерівності доходів, з одного боку, та поліпшує розподіл ресурсів – з іншого [4]. Однак теорія припускає, що фінансовий

розвиток може принести користь і на ранніх стадіях розвитку, але більш широкі переваги з'являються в міру розвитку економіки [5]. Деякі дослідження показали, що фінансовий розвиток вимірюється як відносна частка банківських та біржових секторів економіки та підвищує доходи на ранніх стадіях розвитку [9]. Крім того, нерівність збільшує непропорційну частку доступу до фінансування осіб, які мають більш високі доходи та активи [3].

Висновки. Таким чином, одним із головних факторів соціальної стратифікації нині є майнова нерівність груп та прошарків. Дана проблема виражається в показниках доходів сучасних суспільств та впливає на розвиток усіх соціальних, демографічних та економічних процесів. На основі цього відбуваються розбіжності в прошарках сучасного суспільства, виявляється вплив на роз-

виток культурного, духовного, політичного, матеріального та соціального факторів. Отже, в основі проблематики соціальної стратифікації лежать диференціація доходів, нерівномірний розподіл їх як між одними і тими ж соціальними верствами. Кожен громадянин незалежно від його соціальної приналежності повинен мати вільний доступ до якісної освіти й охорони здоров'я. Підвищення якості життя населення є головною метою розвитку сучасного суспільства та зменшення нерівності населення. Необхідним елементом державної політики підвищення якості життя є регулювання доходів населення, оскільки надмірна диференціація доходів викликає соціальну напругу в суспільстві, формує нерівні соціальні можливості індивідів та гальмує підвищення якості життя і побудову інноваційної економіки.

Список використаних джерел:

1. Abercrombie N., Warde A. with etc. *Contemporary British Society. A New Introduction to Sociology.* 2-th ed. – Polity Press, 1994. – P. 23–35.
2. Beckfield J. European integration and income inequality [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.econstor.eu/dspace/bitstream/10419/95544/1/518878058.pdf>.
3. Claessens, S., and E. Perotti. 2007. Finance and Inequality: Channels and Evidence // *Journal of Comparative Economics* 35 (4). – P. 748–73.
4. Dabla-Norris, E., Y. Ji, R.M. Townsend, and D. Filiz Unsal. 2015. "Distinguishing Constraints of Financial Inclusion and Their Impact on GDP and Inequality." NBER Working Paper 20821, Cambridge, Massachusetts: National Bureau of Economic Research.
5. Greenwood, J., and B. Jovanovic. 1990. "Financial Development, Growth, and the Income Distribution." *Journal of Political Economy* 98. – P. 1076–1107.
6. Jorge A. Charles-Coll Understanding income inequality: concept, causes and measurement [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.managementjournals.org/ijems/3/IJEMS-11-1303.pdf>.
7. Kuznets S. Economic Growth and income inequality. *The American Economic Review.* Vol. 45, No. 1, Mar., 1955.
8. Parsons T. Equality and Inequality in Modern Society, or Social Stratification Revisited // *Social Stratification: Research and Theory for 1970s.* Ed. by E.O. Laumann. – Indianapolis: The Bobbs-Merrill Company, 1979.
9. Roemer J.E. A General Theory of Exploitation and Class. – Cambridge: Mass., Harvard Univer. Press, 1982.
10. Roine, J., J. Vlachos, and D. Waldenström. 2009. "The Long-Run Determinants of Inequality: What Can We Learn from Top Income Data?" *Journal of Public Economics* 93 (7/8). – P. 974–88.
11. Scott J. Corporations, Classes and Capitalism. 2-th Ed. – London: Hutchinson, 1985. – P. 39–83.
12. Бобков В. Дифференциация благосостояния / В. Бобков // *Экономист.* – 2005. – № 6. – С. 54–67.
13. Лібанова Е.М. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / За ред. Е.М. Лібанової. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2012. – 404 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.idss.org.ua/monografii/nerivnist_2012.pdf.
14. Маркс К. До критики політичної економії / К. Маркс [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://vpered.wordpress.com/2013/12/23/karl-marx-zur-kritik-der-politischen-okonomie/>.
15. Хуткий Д.О. Аспекти, критерії і виміри стратифікації сучасних суспільств у процесі міжсуспільного відбору / Д.О. Хуткий [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3980/Khutkyi_Aspекty.pdf?sequence=1.
16. Цимбалист А.В. Подходы к социальной стратификации населения / А.В. Цимбалист // *Известия УрГЭУ.* – 2009. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/podhody-k-sotsialnoy-stratifikatsii-naseleniya>.

Сало Я. В.

Одесский национальный экономический университет

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ СОЦИАЛЬНОЙ СТРАТИФИКАЦИИ ОБЩЕСТВА

Резюме

Исследованы теоретические вопросы влияния факторов на стратификационные процессы в обществе. Выделены основные экономические факторы социальной стратификации общества и раскрыто их содержание. Установлено, что повышение качества жизни населения является главной целью развития современного общества и уменьшения неравенства населения.

Ключевые слова: социальная стратификация, экономические факторы, дифференциация доходов, глобализация, экономическое развитие.

Salo Y. V.

Odessa National Economic University

ECONOMIC FACTORS OF SOCIAL STRATIFICATION OF SOCIETY

Summary

Theoretical questions of factors influence on the stratification processes in the society are investigated. The basic economic factors of social stratification are identified. It is found that an increase in the quality of life is the main goal of modern society and the reduction of population inequality.

Keywords: social stratification, economic factors, income differentiation, globalization, economic development.